

UOT 81'36**İCTİMAİ-SİYASİ MƏTNLƏRİN TƏRCÜMƏSİNİN
ÜSLUBİ CƏHƏTLƏRİ
(İngilis və Azərbaycan dilləri əsasında)****N.M.MƏMMƏDOVA**
Azərbaycan Dillər Universiteti
M.Nabat@mail.ru

Məqalədə günün ən aktual problemlərindən olan ictimai-siyasi mətnlərin tərcüməsi vaxtı onların aradan qaldırılması yollarından bəhs olunur. «Tərcüməçinin yalançı dostları» məsələsi dərinədən araşdırılır və ictimai-siyasi mətnlərin həm qrammatik, həm üslubi, həm də leksik xüsusiyyətləri göstərilməklə istər Azərbaycan, istərsə də ingilis dillərindən nümunələr verilir.

Açar sözlər: Tərcümə, dil, müraciət, diplomatiya, beynəlxalq münasibətlər

Azərbaycan dili son illər ərzində yeni sözlər, terminlər, istilahlər və ifadələrlə zənginləşmişdir və bir çox dəyişikliklərə məruz qalmışdır. Xalqımızın şüuru, ruhu, mədəniyyəti və bədii zövqü dəyişdiyi kimi dünyada baş vermiş siyasi-iqtisadi və ictimai dəyişikliklər nəticəsində onun ifadə tərzini də, düşünmə formaları da dəyişmişdir. Bu baxımdan son dövrlərdə tərcümə köklü dəyişikliyə məruz qalmışdı və eyni zamanda müasir dövrün tələblərinə cavab verməlidir və yeni siyasi, iqtisadi və ictimai şüurun formalaşmasına xidmət etməlidir. Hər bir dildəki söz və ifadələr özlərinə məxsus forma və mənaya malik olur. Müxtəlif dillərin bir-birindən fərqi ondadır ki, dil vahidləri formasına görə bir-birindən fərqləndiyi halda məzmununa, başqa sözlə mənasına görə bir-birinə uyğun gəlir. Burada xüsusi qeyd etmək lazımdır ki, dil vahidlərinin əksəriyyəti çoxmənalı olur və mətn daxilində sözlərin özünəməxsus üslubi xüsusiyyətləri meydana çıxır. Ona görə də, tərcümə zamanı sözlərin çoxmənalılığına mətn daxilindəki məna çalarlığına diqqət yetirmək xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bundan əlavə tərcümə prosesində orijinal mətnin üslubunu, emosionallığını, ifadə tərzini olduğu kimi saxlamaq lazımdır.

Müasir dövrdə həm yazılı, həm də şifahi tərcümə geniş yayılmışdır. Yazılı və şifahi tərcümə eyni zamanda bədii və elmi tərcümə kimi iki növə ayrılır. Elmi tərcümənin əsas qollarından biri siyasi-publisistik əsərlərin tərcüməsidir. Şifahi tərcümənin iki əsas növü mövcuddur: a) fasiləli və b) ardıcıl

(sinxron) tərcümə. Yazılı tərcümədə tərcüməçi daha artıq imkanlara malik olduğu halda şifahi tərcümədə vaxt imkanı məhdudlaşır. Sinxron tərcümə zamanı danışanın nitqi ilə dilmancın tərcüməsi fasiləsiz olaraq həyata keçirilir. Bu növ tərcümədən elmi və ictimai-siyasi konfranslarda, qurultaylarda, yığıncaqlarda və təkbətək siyasi görüşlərdə istifadə edilir. Siyasi mətnlərin tərcüməsində üslubi cəhətlərin tərcüməçi tərəfindən dərinlən öyrənilməsi nəticə etibarilə onun, yəni tərcüməçinin məharətinə və yüksək səviyyədə tərcümə etməsinə gətirib çıxarır.

Tərcümədə iki başlıca moment özünü büruzə verir: a) tərcümə olunacaq fikrin tam başa düşülməsi; b) başa düşülənin adekvat şəkildə ana dilində ifadə olunması. Bu iki momentin vəhdətindən ibarət olan tərcümə prosesində özgə dildə söylənilmiş fikir semantik, üslubi və qrammatik nöqteyi-nəzərdən təhlil olunur. Hər bir sözün leksik mənası və üslubi xüsusiyyəti ilə yanaşı onun qrammatik məna və vəzifəsi müəyyən edilir. Tərcümə dil öyrənənin yaddaşını möhkəmlətməklə yanaşı onun söz ehtiyatını zənginləşdirir və istifadə olunan üslubun mahiyyətini dərk etməkdə dərinlən kömək edir.

İctimai-siyasi əsərlərdə hər hansı müəyyən bir məzmunu malik olan məlumat hökmən təbliğat-təşviqat səciyyəli olduğu üçün bu qəbildən olan əsərlərdə üslubi vasitələrə daha geniş yer verilir. Bunların sırasında sintaktik üslubi və ifadə vasitələri daha çox üstünlük təşkil edir. Qeyd etmək lazımdır ki, ictimai-siyasi əsərlərin dili yazılı nitqin elementlərini özündə daha çox daşınmasına baxmayaraq, danışq dilinin, başqa sözlə, şifahi nitqin elementləri üslubi vasitə kimi bu növ əsərlərdə xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Əsər və ya nitq bir başa oxucuya və ya dinləyiciyə yönəldiyi üçün orada emosional təsir qüvvəsinə malik olan üslubi vasitələrdən ritorik suallardan, təkrarın müxtəlif növlərindən, paralel konstruksiyalardan nitqin kəsilməsindən, ellipslərdən, antitezadan və sairədən geniş istifadə olunur.

Bir sıra dilçilər ictimai-siyasi əsərlərin dili və üslubu ilə bədii əsərlərin dili və üslubu arasında daha çox yaxınlıq olduğunu və «neytral» tərcümənin istifadəsinin əleyhinə çıxırlar, çünki onların fikrincə «neytral» üslub və «neytral» tərcümə özlüyündə quru olduğu üçün heç bir emosional çalarlığa malik olmur və bunun ictimai-siyasi üsluba şamil edilməsi qeyri-mümkündür. İctimai-siyasi mətnlərin tərcüməsi hər iki dildə işlənən terminlərin dəqiq olması ilə yanaşı ayrı-ayrı frazaların sərbəst surətdə işlənməsinə yol verir və bu ümumi məzmunu heç bir xələl gətirmir. İctimai-siyasi mətnlərin tərcüməsində hər sözün, hər ifadənin, hər cümlənin üslubi və leksik cəhətdən düzgün verilməsi xüsusi əhəmiyyət daşıyır və tərcüməçidən həm siyasi savad, həm dərin bilik, həm geniş dünyagörüşünü həm hər iki dilin incəliklərini və üslubi xüsusiyyətlərini fərqləndirmə qabiliyyəti, həm də zəngin söz bazası tələb edir və onun «tərcüməsinin yalançı dostları» nıntoruna düşməməlidir. «Tərcüməçinin yalançı dostları» hər iki dildə formaca oxşar, lakin məzmunca və məna etibarilə müxtəlif olan xüsusi leksik mikrosistemi əhatə edir. Adətən, bu sözlər

eyni nitq hissəsinə aid olur və eyni kontekstlərdə təsadüf edilirlər. Elə bu səbəbdən də onlardan istifadə edərkən və ya tərcümə zamanı səhvə yol verilir.

Açıq-aydın metaforik olmasına baxmayaraq artıq ənənəvi terminə çevrilmiş «tərcüməçinin yalançı dostları» ifadəsi hərfi mənada başa düşülməməlidir və hər iki dildə işlənən bu omonim sözlərin semantik-üslubi və qrammatik xüsusiyyətlərini nəzərdə tutaraq, müasir danışq dilinin emosional-ekspressiv cəhətlərinə istinad etmək labüddür. Məsələn, ingilis dilindəki «analogical» sözünün qarşılığı kimi Azərbaycan dilində səhvən «analoji» sözünü götürürlər. Lakin ingilis dilindəki «analogical» sözünün aşağıdakı iki mənası özünü göstərdiyi halda:

1. Əşyaların və hadisələrin nisbi oxşarlığına əsaslanan (məs.: *the analogical method*).

2. Məcəzi (məs.: *the analogical usage of words*)

Azərbaycan dilindəki «analoji» sözü ingilis dilinə tərcümədə «oxşar» - similar, identical mənasını daşıyır, məsələn: analoji hadisələr – *similar cases*, analoji konstruksiyaya / quruluşa malik olan *identical in design* kimi tərcümə olunur.

İngilis dilindəki «*conductor*» sözü: a) rəhbər, aparıcı rol daşıyan şəxs, b) bələdçi, c) dirijor, d) keçirici və s. mənalar daşdığı halda, Azərbaycan dilindəki «konduktor» sözü yalnız «biletsatan» və ya «biletəyığan» mənasında işlənir və ingilis dilinə «*ticket collector*» kimi tərcümə olunur.

«*Dispatcher*» sözü ingilis dilində a) ekspeditor (əmtəəni və ya məktubları göndərdiyi yerə çatdıran adam), b) nəqliyyatın və ya müəssisənin işini idarə edən adam; c) cəmdə amerikan ingiliscəsində «hər iki tərəfi eyni olan oyun daşı» mənasında işləndiyi halda, Azərbaycan dilindəki «*dispatcher*» sözü ingilis dilinə tərcümədə yalnız («*traffic*» *controller*) mənası verir.

«*Execution*» ingilis dilində a) həyata keçirmə, realizə etmə; b) ifa etmə (musiqi və s.); c) ölüm cəzasını həyata keçirmə; d) məhv etmə, darmadağın etmə mənalarında işləndiyi halda Azərbaycan dilindəki «ekspressiya» 1) a) *flogging* (fiziki cəza vermə); b) *strapping* (qayışla döymə); c) *birching* (çubuqla döymə mənalarında).

2. Məhkəmə və ya inzibati qərarın icrası (*execution of a sentence*);

3. Kütləvi cəza (*punitive execution*) və s. mənalarda işlənir.

«*Exstra*» sözü ingilis dilində əlavə, üstəlik mənalarını verir, məsələn, «*extra duties*» əlavə vəzifələr.

You will receive extra pay for extra work.

Siz əlavə iş üçün artıq maaş alacaqsınız.

Azərbaycan dilindəki «ekstra» sözü isə «ən yüksək keyfiyyətli, ən əla növ» mənalarını daşıyır.

Fundamental sözü ingilis dilində «əsas, əsaslı mənalarını daşıyır, məsələn: *the fundamental rules*» - əsas qaydalar; «*fundamental improvement*» - əsaslı yaxşılaşma.

Azərbaycan dilindəki «fundamental» sözü: a) möhkəm, böyük; fundamental bina, ingiliscə *solid building*; b) dərin, hərtərəfli; fundamental bilik ingiliscə *thorough knowledge*; c) əsaslı; fundamental tədqiqat ingiliscə *fundamental investigation*; d) möhkəm, doyunca olan; fundamental yemək ingiliscə *hearty meal*; e) əsas, baş; fundamental kitabxana ingilis dilində *main library* kimi işlənir.

«Intelligent» sözü ingilis dilində: a) yüksək əqli qabiliyyətə malik olan, ağıllı, zəkali mənasını daşıyır. Məsələn: *intelligent face* – ağıllı sifət ifadəsi; *intelligent answer* – ağıllı cavab; b) dərrakəli, hər şeyi tez anlayan mənasını verir; Məsələn: *Our friends were lively and intelligent lads, and we reading understood one another despite language difficulties. Dostlarımız çox diribaş və ağıllı oğlanlar idi və biz bir-birimizi dil çətinliklərinə baxmayaraq əlüstü başa düşürdük.*

Azərbaycan dilindəki «intelligent» sözü isə əqli cəhətdən inkişaf etmiş, təhsilli, mədəni mənalərini daşıyır. Məsələn: *intelligent adam* – *a well educated person*; *intelligentcəsinə davranış tərz* – *good (refined) manners* və s.

«Legal» sözü ingilis dilində:

1) hüquqi, hüquq sahəsinə aid olan mənasında işlənir: *legal language* – hüquq terminləri *from a legal standpoint* – hüquq nöqtəyi-nəzərindən. Məsələn: *I ask you a legal question?* və s. Sizə hüquqa aid sual vermək olarmı?

2) məhkəməyə aid olan;

3) qanunla təsdiq edilmiş;

4) rəsmi surətdə icazə verilən mənalərində işləndiyi halda, Azərbaycan dilində «leqal» sözü yalnız «rəsmi surətdə icazə verilən» mənasında işlənir, məsələn: *leqal surətdə* – *in a legal situation, not in the heding. Liberal* – *liberal magazine, model* – *model occupant, occupant order-order, primitiv* – *primitive, progres* – *progress, publisist* – *puplicist, reyd* – *raid, seleksiya* – *selection, terror* – *terror* və bir çox başqaları bu qəbildən hesab oluna bilər.

Lakin yalnız «@tərcüməçinin yalançı» dostları deyil, bir çox söz birləşmələrinin və ifadələrin də tərcüməsi xüsusi diqqət tələb edən amillərdir. Məsələn, «leqallaşdırmaq» sözünün hərfi tərcüməsi «to get legalized» formasında olduğu halda, adekvat, üslubi cəhətdən düzgün tərcüməsi «to obtain legal status» kimi olmalıdır və ya «rəsmi şəxs» söz birləşməsi sözbəsöz tərcümədə «official person» olduğu halda, ingilis dilində ya «public officier», ya da yalnız bir sözlə «officier» kimi ifadə olunur. Bu növdən olan nümunələrin artırmaq olar. Məsələn:

Saxta sənədlər – *for get documents (papers)*;

Saxta hesab – *fabricated account*

Mətbuat üçün deyil – *off the record*

Rəsmi surətdə çıxış etmək – *to go on record*

Formal həqiqət – *apparent truth* etc.

İngilis və Azərbaycan dillərində cümlənin struktur xüsusiyyətlərinin fərqli cəhətlərini nəzərə alaraq, tərcümə prosesində aşağıdakı üslubi və qrammatik vasitələrdən istifadə olunur:

1. Mətnin sıxlaşdırılması.
2. Məlum növün məchul növ əvəzinə işlənməsi.
3. Cümlə əvəzinə tərkiblərdən istifadə etmə.
4. Cümlələrin birləşdirilməsi.
5. Üslubi inversiyalarda istifadə olunması.
6. Cümlənin strukturunda ümumi dəyişiklik etmə.
7. Konkretləşdirmə.
8. Ümumiləşdirmə.
9. Tərcümə edərkən mənanın açılması.
10. Antonim tərcümə.
11. Tam dəyişiklik etmə.
12. Kompensasiya etmə.
13. Təyini söz birləşmələrinin tərcüməçi.
14. Neologizmlərin tərcüməsi.
15. Ekvivalenti olmayan leksikonun tərcüməsi.
16. Frazeoloji vahidlərin tərcüməsi.
17. Atalar sözlərinin və zərb məsəllərinin tərcüməsi.
18. Onomastik vahidlərin (toponimlərin, antroponimlərin, zoonimlərin, fitonimlərin, kosmonimlərin və s.) tərcümədə işlənmə yolları.
19. Rəsmi terminlərin və titulların tərcüməsi və s.

Tərcümə vaxtı ictimai-siyasi ədəbiyyatın özünəməxsus xüsusiyyətlərini nəzərə almaq zəruri mahiyyət daşıyır. Ayrı-ayrı dövlətlərin dilindən və adət-ənənələrindən asılı olaraq, rəsmi münasibətlərin üslubunda fərqli cəhətlər mövcud olur. Tərcüməçi ümumi qəbul olunmuş etikətləri bilməli və ictimai-siyasi mətnləri tərcümə edərkən bütün diplomatik tələblərə riayət etməlidir. Belə ki, ictimai-siyasi terminlərin tərcüməsində edilmiş yanlışlıq bütöv bir mətnin məzmununu yanlış istiqamətə yönəldər və siyasi arenada tam anlaşılmaqlığa və hətta konfliktə gətirib çıxara bilər. İctimai-siyasi terminlər siyasi arenanın və siyasi vəziyyətin dəyişilməsi ilə əlaqədar olaraq yeni incəliklər kəsb edə bildiyi üçün tərcüməçi də günün tələbinə müvafiq olaraq öz siyasi və leksik biliyini zənginləşdirməlidir.

ƏDƏBİYYAT

1. Abbasquliyev B.G. Terminlərin qrammatik əsasları. Bakı: Maarif, 1971, 162 s.
2. Федоров А.В. Основы общей теории перевода. М.: Высшая школа, 2001, 385 с.
3. Крупнов В.Н. Курс перевода (английский язык). М.: Международные отношения, 1979, 296 с.
4. Вуд Дж., Сере Ж. Дипломатический церемониал и протокол. М.: Наука, 1974, 401 с.
5. Гуськова Т.И. Зиборова Г.М. Трудности перевода общественно-политического текста с английского языка на русский. М.: РОССПЭН, 2000, 185 с.

ОСОБЕННОСТИ ПЕРЕВОДА ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

Н.М.МАМЕДОВА

РЕЗЮМЕ

«Язык дипломатии» требует от переводчика знания общепринятой терминологии в пределах обоих языков, которая также является основной сутью дипломатической корреспонденции, то есть официальной переписки. Переводчик должен знать точный перевод обращения, адреса титула и комплемента как адресата, так и отправителя в соответствии государства, страны и лица.

Ключевые слова: перевод, язык, обращение, дипломатия, международные отношения

THE STYLISTIC FEATURES OF THE TRANSLATION OF SOCIAL AND POLITICAL TEXTS (ON THE BASIS OF THE ENGLISH AND AZERBAIJANI LANGUAGES)

N.M.MAMMADOVA

SUMMARY

The article deals with difficulties in social-political translation and puts forward ways of their elimination. Language of diplomacy requires knowledge of common terms in both languages, which is also the essence of diplomatic correspondence i.e. official correspondence.

Key words: language, address, diplomacy, international relations.